
Teorinė estetikos sklaida analitinės ir kontinentinės estetikos idėjų sąveikos kontekste

Žibartas Jackūnas

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius

Remiantis 1998 metais išleista „Estetikos enciklopedija“* ir kitais teoriniais šaltiniais, straipsnyje analizuojamos pagrindinių estetikos problemų – estetiškumo prigimties, meno sampratos, meno kūrinio interpretacijos, ekstraestetinės meno kūrinio vertės – teorinio aiškinimo kryptys, būdingos analitinei anglų bei amerikiečių estetikai. Glaustai aptariamos analitinės filosofijos metodologinės nuostatos, turinčios įtakos minėtų problemų aiškinimo pobūdžiui, ryškinamas tolydžio stiprėjantis Europos kontinentinės estetikos idėjų poveikis teoriniams bei metodologiniams analitinės estetikos pagrindams.

Raktažodžiai: analitinė estetika, kontinentinė estetika, filosofiniai estetikos pagrindai, redukcionistinės tendencijos, estetinis patyrimas, meno samprata, meno kūrinio interpretacija, ekstraestetinė meno vertė

Nūdien labai išsiplėtojusi, problemiška, kupina diskusinės dvasios estetikos tyrinėjimų sritis sklaidosi į keletą skirtingų teorinių linkmių, kurių klasifikavimas yra gana sąlygiškas. Neretai skiriamos tokios šiuolaikinės estetikos kryptys: analitinė, pragmatinė, marksistinė, struktūralistinė, poststruktūralistinė, postmodernistinė bei feministinė [30: 10]. Pirmosios dvi daugiausia yra susijusios su anglų bei amerikiečių filosofinėmis tradicijomis, kitos – su Europos kontinentinės filosofijos idėjinėmis tendencijomis. Tarp šių teorinės minties pakraipų nestokoja įtampos, sąveikų, dialogo, lemiančių estetikos mokslo pokyčius, naujas tradicinių estetikos problemų aiškinimo gaires.

Tolesnių pastabų tikslas – remiantis „Enciklopedija“ ir kitais teoriniais šaltiniais paanalizuoti pagrindinių estetikos klausimų teorinio aiškinimo linkmes daugiausia dėmesio skiriant toms iš jų, kuriose ypač jaučiama analitinės filosofijos metodologinių nuostatų įtaka, taip pat atskleisti stiprėjantį kontinentinės estetikos teorinį poveikį analitinei anglų-amerikiečių estetikai.

KRITINIS ŽVILGSNIS Į FILOSOFINIUS ESTETIKOS PAGRINDUS

Nereikli, nepaisanti principų postmodernistinio mąstymo dvasia, išplitusi kultūrinės refleksijos erdvėje, mielai taikstosi su įvairialytėmis teorinės minties ap-

raiškomis, kurių ištakos sietinos su skirtingomis, dažnai netgi priešingomis filosofinėmis tradicijomis. Ne išimtis šiuo požiūriu ir šiandieninė estetika, kurioje postmodernistiškai sugyvena skirtingais ontologiniais bei epistemologiniais principais pagrįsti estetikos problemų aiškinimai. Iki šiol neatsirado reiklus revizorius, pasiryžęs atlikti estetikos metodologinio ūkio reviziją, perkainoti jos metodologinėje bazėje susikaupusius instrumentus, įvertinti jų euristinę, aiškinamąją galią. Todėl nederėtų per daug stebėtis tais, kas prie filosofinių šiuolaikinės estetikos pamatų artinasi su nuostata, paženklinta principine metodologine abejone ar net metodologiniu įtarumu.

Tokiomis dvejonų paliestomis akimis žvelgiant į „Enciklopedijoje“ atsiveriantį estetikos mokslo pasaulį, sunku nepasiduoti išpūdžiui, jog šiuolaikinė estetinė mintis nėra galutinai įveikusi kai kurių abejotinių ontologinių nuostatų, neišvengia įtampos, kurią sukelia konfrontuojantys metodologiniai principai, nėra atsikračiusi metodologinio redukcionizmo apraiškų, ne vienu atveju lemiančių ginčytiną nagrinėjamų problemų aiškinimo pobūdį. Minėtos apraiškos, atrodo, daugiausia yra susijusios su naujųjų laikų, ypač XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pirmosios pusės, Vakarų filosofijai būdingu pozityvistiniu, anti-metafiziniu nusiteikimu bei kognityvistine nuostata, absoliutinančia asmens pažintinį santykį su tikrove, kaip iš esmės vienintelę metodologinę tikrovės reiškinų suvokimo ir aiškinimo plotmę.

Kad toliau pateikiamos išvados ir vertinimai būtų lengviau suprantami, pravartu atkreipti dėmesį į keletą abejones žadinančių ontologinių bei epistemologinių nuostatų, turinčių didelę reikšmę „Encik-

* *Encyclopedia of Aesthetics*. Ed. M. Kelly. New York: Oxford U-ty Press, 1998. T. 1–4. 2048 p. (Literatūros sąrašė vartojama santrumpa EA).

lopedijoje“ nagrinėjama estetikos problemų sprendimui. Straipsnio apimtis, žinoma, neleidžia atsidėti plačiai, išsamiai šių nuostatų charakteristikai ar su jomis susijusių implikacijų nagrinėjimui.

Pietų Australijos Flinders universiteto profesorius G. Currie, iš analitinės filosofijos pozicijų apžvelgdamas meno kūrinį būties (ontologinio statuso) klausimo aiškinimus, pastebi, kad „...ginčytinas dalykas yra tai, ar prasminga ontologines problemas svarstyti atsietai nuo epistemologinių“ [5: 394]. Šiandieninė filosofinė pasaulio, jo pažinimo aiškinimo partitis leidžia manyti, kad toks svarstymas yra beprasmiškas. Jis atspindi vienašališką scientistinę orientaciją pasižyminčias pažinimo teorijas, kurios nepagrįstai nustato griežtą priešstatą tarp žmogaus ir išorinės tikrovės, įtvirtina objektyvistinį, daiktišką požiūrį į pasaulį. Ši priešstata logiškai naikina esmišką žmogaus santykį su išorine aplinka, redukuodama jį į atsietai vienas nuo kito suvokiamus to santykio polių. Taip nutraukiamas egzistencinis ryšys, žmogų ir išorinį pasaulį siejanti jungtis, kuri yra fundamentali žmogaus patyrimo atsiveriančių pasaulio reiškinių būties charakteristika.

Žmogaus santykis su tikrovės reiškiniais yra iš esmės pragmatinis, arba praktinis, santykis, kuriame žmogus reiškiasi kaip veiklos subjektas. Veikla yra daugiabriaunė, sisteminė, ir ši aplinkybė lemia daugialypį, sisteminių žmogaus patyrimo, kuris yra integralus, esminis žmogaus santykio su tikrove matmuo, pobūdį.

Šiuolaikinė Europos filosofinė mintis, ypač kontinentinė, yra palanki kruopščiam žmogaus patyrimo problemų tyrinėjimui. Hermeneutinės krypties filosofai žmogaus patyrimą paprastai nagrinėja interpretacijos, supratimo procesų aiškinimo kontekste. Hermeneutika teikia tvirtą pamatą pažiūrai, jog patyrimas įkūnija interpretacijos proceso rezultatus, o pati interpretacija yra integrali žmogaus santykio su patyrimo atsiveriančiais tikrovės reiškiniais dalis. Interpretacijos rezultatą išreiškiantis patyrimas yra iš esmės prasmų klotas, „prasmės imperija“, per kurią tikrovės reiškiniai atsiskleidžia žmogui kaip suprantami, prasmingi.

Prasmų raiškos erdvę, jų turinį lemia suvokiamų reiškinių savybės, asmens ontogenetinės raidos eigoje sukauptas individualus patyrimas, taip pat individo interiorizuota istorinio sociokultūrinio patyrimo dalis. Pragmatiniu požiūriu interpretacijos vyksme atsiskleidžiančios reiškinių prasmės pobūdį ir turinį bene stipriausiai saisto individo veiklos pobūdis (tipas). Veiklos tikslas lemia tai, kokie tikrovės reiškiniai, jų savybės atsiduria individo suvokimo akiratyje, kokie jo patyrimo aspektai aktualizuojami interpretacijos metu.

Esama įvairių veiklos, kaip integralios sistemos, skaidymo būdų. Antai kultūros filosofas, estetikas

M. Kaganas skiria keturis veiklos aspektus (tipus): pažintinę, vertinamąją, pertvarkomąją (kūrybinę) ir komunikacinę veiklą [37; 38]. Remiantis šia klasifikacija galima būtų skirti pažintinę interpretaciją ir jos rezultatus ikūnijančias pažintines (mokslinę, filosofinę, praktinio patyrimo ir kt.) prasmes, taip pat vertybinę interpretaciją ir ją atitinkančias vertybines (dorovines, politines, religines ir kt.) prasmes. Su kūrybine (pertvarkomąja) veikla sietini įvairūs techniniai, ekonominiai, socialiniai projektai bei programos, kūrybiniai sumanymai, planai bei praktinis jų įgyvendinimas.

Pateiktas žmogaus patyrimo, kaip jo santykio su tikrovės reiškiniais esminio dėmens, apibūdinimas yra tas minimalus kontekstas, kurio fone galima išryškinti ir glaustai įvardyti metodologinio redukcionizmo apraiškas, išvelgiamas kai kuriuose „Enciklopedijos“ straipsniuose. Tai: 1) polinkis žmogaus santykį su tikrovės reiškiniais suvokti ir aiškinti tik kaip pažintinį santykį; 2) principinė subjekto ir objekto priešstata, lemianti žmogaus patyrimo atsiveriančio pasaulio reiškinių sudaiktinimą, objektyvizaciją ir iš dalies autonomizaciją, desenantizaciją bei dekontekstualizaciją; 3) žmogaus patyrimo nepagrįstas tapatinimas su vienu – pažintiniu – jo aspektu; 4) polinkis siaurinti žmogaus pažinimą siejant jį tik su viena jo forma – moksliniu pažinimu; 5) nejučiomis vis dar atgyjanti, tegu ir nedažnai, pagunda tapatinti mokslinį pažinimą su viena iš jo formų – gamtamoksliniu pažinimu; 6) žmogaus, kaip pažinimo subjekto, suvokimas atsietai nuo laiko matmens, tradicijos, nuo istoriškai konkretaus sociokultūrinio konteksto, kuris lemia istorinį, kultūrinį, socialinį, kalbinį žmogaus patyrimo sąlygotumą.

Negalima būtų teigti, kad nūdienė estetikos metodologinė savimonė nesuvokia aukščiau apžvelgtų redukcionizmo apraiškų, labiausiai, beje, pastebimų analitinės filosofijos tradicijomis besiremiančiuose anglų bei amerikiečių estetikos mokslo darbuose. Pavyzdžiui, amerikiečių estetikas J. Margolis atvirai konstatuoja tokias apraiškas anglų bei amerikiečių estetineje mintyje ir įvardija jas kaip „redukcionistines tendencijas“ [25: 391]. Panašių pastebėjimų galima aptikti nemažai ir pačioje „Enciklopedijoje“, ir kitose tiek anglų ir amerikiečių, tiek kontinentinės estetikos autorių publikacijose. Tačiau šių tendencijų suvokimas analitinės krypties estetikoje dar nėra tapęs ryškiu teoriniu veiksmu, iš esmės keičiančiu metodologinę šios krypties estetikų orientaciją, lemiančiu metodologiškai naujus estetikos problemų sprendimus. Kontinentinė Europos estetika, siejama su H. G. Gadamerio, P. Ricouer'o, R. Barthes'o, M. Foucault'o, recepcijos estetikos atstovų H. R. Jauss'o, W. Isero ir kitų tyrinėtojų vardais, šiuo požiūriu atrodo kur kas patraukliau. Prancūzų filosofas F. Dosse naujųjų metodologinių tendencijų, kurios oponuoja tradicinėms filosofi-

nio redukcionizmo apraiškoms, iškilimą pastarojo dešimtmečio Prancūzijos filosofinėje mintyje, socialiniuose moksluose įvardija kaip naujos „interpretacinės ir pragmatinės paradigmos“ atsiradimą. Jos esmę, F. Dosse nuomone, atskleidžia visų pirma tai, kad centrinė vieta socialiniuose tyrinėjimuose suteikiama „prasmingai veiklai“, kad socialinis faktas nebėra suvokiamas kaip daiktas ar „sudaiktinimo objektas“, nes jis visada yra semantinis, „išreiškiantis prasmę faktas“, o veiklos subjektai visada „...yra interpretacijos, susijusios su intersubjektyvumu, dalyviai“ [12: XVI]. Šis atsigręžimas į žmogaus praktinę veiklą, prasmę, intenciją, interpretaciją, intersubjektyvumą, prancūzų tyrinėtojo požiūriu, gali būti kvalifikuojamas kaip „socialinių mokslų humanizavimas“.

TEORINIS ESTETIKOS PROBLEMŲ PAVEIKSLAS „ENCIKLOPEDIJOS“ PUSLAPIUOSE

Tolesnėse pastabose, skirtose „Enciklopedijoje“ nušviečiamų temų apžvalgai, paliesime tik keletą, mūsų nuomone, reikšmingiausių teorinių estetikos problemų, nes aptarti visą didžiulį, daugiašakį tyrinėjimų barą, reprezentuojantį šiuolaikinę teorinę, istorinę ir kritinę estetikos mintį, neįmanoma.

Estetika kaip mokslas. „Enciklopedijos“ redaktorius M. Kelly pratarmėje pastebi, kad dabarties teorinių paieškų lauke estetika, kaip filosofijos sritis, atrodo nepatraukliai. Pasak jo, „daugelis žmonių, susijusių su menu bei kultūra, regis, nori šalintis estetikos“ [17: XI]. Abejojama jos praktine reikšme teigiant, pavyzdžiui, kad „estetika menininkui yra tas pat, kas ornitologija paukščiams“. Anti-metafizinėms nuotaikoms pasidavę analitinės filosofijos atstovai su neslepiaumu priešišku atstumia tradicinę filosofinę estetiką kaip perdėm spekulatyvią, nemoksliską, universalistinę. Todėl, anot M. Kelly, į ją „... žvelgiama kaip į filosofijos šaką, kuri iš tikrųjų numirė, kai tik modernusis menas metė iššūkį klasikiniam požiūriui į meną kaip imitaciją, dažnai siejamą su grožio, universalių gamtos ar tikrovės savybių pamėgdžiojimu“ [17: XI]. Daugelio teoretikų akimis, estetika yra „... nuomonių, sąvokų ir teorijų, susijusių su menine kūryba, meno kūrinų suvokimu, interpretacija ar kritika, filosofinė analizė“. Ši „Enciklopedijos“ pratarmėje pateikiama estetikos dabartinės būklės apibūdinimą vos ne pažodžiui atkartoja „Britų estetikos žurnalo“ redaktorius P. Lamarque, apžvelgdamas anglų ir iš dalies amerikiečių estetinės minties raidą per pastaruosius keturiasdešimt metų. Anot jo, XX a. šeštajame bei septintajame dešimtmečiuose britų estetikos mokslė įsitvirtino nuomonė, kad „... estetika yra iš tikrųjų *metakritika*. Toks tikriausia šeštajame dešimtmetyje buvo estetikos *status quo* angliškai kalbančiame pasaulyje, sudarydamas mažų mažiausiai kontrastą tam,

kas laikyta tuščiomis spekuliacijomis apie kažkur randamą grožį“ [21: 5].

Šitokią analitinės filosofijos dvasią atspindinti žvilgsni į estetikos mokslą daugiausia lėmė ir tebelemia pirmoje šios apžvalgos dalyje aptartos ontologijos spragos, metodologinio redukcionizmo tendencijos bei ypač nuo jų priklausantis antiesencialistinis, antiuniversalistinis požiūris į tyrinėjamų estetikinių reiškinių prigimtį.

Estetiškumo prigimties problema. Santūri ar netgi skeptiška nuomonė apie estetikos mokslą, dažno pozityvistiškai nusiteikusių tyrinėtojų siejamą su dar šeštajame bei septintajame dešimtmečiuose tariamai išėjusiomis iš mados plataus masto filosofinėmis meno teorijomis [27: 115], neretai grindžiama įsitikinimu, kad esą neįmanoma apčiuopti bei apibrėžti estetikos sąvokomis atspindimų reiškinių, pavyzdžiui, estetinio patyrimo, meno, grožio, esmės, rasti įtikinamą jų definiciją.

Estetiškumo esmės samprata geriausiai atsiskleidžia aiškinant tokias temas kaip estetiškas patyrimas, estetiškas suvokimas, estetinės savybės, estetinė nuostata, estetinės vertybės, estetinė meno funkcija ir kt. Šių temų svarstymas „Enciklopedijoje“ rodo, kad šiuolaikinis estetikos mokslas, spręsdamas estetiškumo prigimties problemą, patiria nemenkų teorinių keblumų. Daugelis tyrinėtojų šiandien jau nesitenkina estetikoje ilgai vyravusia formalistine samprata, teigiančia, jog estetinės meno kūrinio savybės, lemiančios estetinį jo suvokimą ir išgyvenimą pobūdį, yra iš tikrųjų „... formalios savybės, linijų ir spalvų, ritmo ir tonų, masės ir kreivių derinys“ [28: 119]. Nestokojama autorių, linkusių neigti ar ginčyti, kad apskritai egzistuoja tokie dalykai kaip estetinė nuostata ar estetiškas patyrimas [18: 61]. R. Shustermanas tvirtina, kad „nepaisant to, jog estetiškas patyrimas ilgai buvo laikomas esmingiausia, ne vien meną aprėpiančia estetikos sąvoka, antroje šio amžiaus pusėje jis tapo stiprėjančios kritikos objektu. Imta ginčyti ne tik jo reikšmė, bet ir pats jo egzistavimas“ [29: 29].

Prie panašios išvados prieina ir B. Smith, apibendrinama šiuolaikinės estetikos tyrinėtojų pastangas atskleisti ir apibrėžti estetinę vertybę kaip skiriamąjį bruožą, kriterijų, įgalinantį estetinius reiškinius, taigi ir meno kūrinius, aiškiai atskirti nuo to, kas nepriklauso estetikinių reiškinių sričiai. Jos nuomone, nepaisant daugelio mėginimų atskleisti estetinės vertybės esmę, „... neatrodo, kad esama kokio nors būdo aiškiai, nuosekliai, iš esmės ir išvengiant loginio rato apibrėžti savitą vertybės tipą, būdingą tiems reiškiniams ar jų savybėms, kurias įprasta vadinti estetiškai vertingomis, ar sistemai objektų, kurie vienu ar kitu konkrečiu laikotarpiu visuotinai laikomi menu“ [32: 431].

Tačiau daugumas estetikų, atrodo, yra linkę ne tiek neigti ar ginčyti estetinio patyrimo sąvokos teorinę reikšmę, kiek pateikti kitokią, modernesnę, įprastinių teorinių spragų neturinčią šios sąvokos sampratą. Pagrindinė paieškų kryptis, įkūnijanti naują poslinkį teorijoje, yra susijusi su pastangomis estetinį patyrimą glaudžiau sieti su kitais sociokultūrinio gyvenimo veiksniais, darančiais poveikį savo meto estetinei kultūrai, asmenybei, t. y. su tradicija, istorija, švietimu, prasminiu meno kūrinų suvokimo kontekstu, interpretacija. Šalinantis autonomistinio požiūrio į estetinį patyrimą, meną, vis tvirčiau reiškiamas įsitikinimas, jog meninės bei estetiškos vertybės esmė nėra deramai atskleidžiama, kai šios vertybės atskiriamos nuo kitų „... gilų žmogišką interesą įkūnijančių gyvenimo sričių“. Anot M. Eaton, žmogaus patyrimas apskritai „... nėra suskaidytas į atsisusias viena nuo kitos dorovės, estetiškos patirties, religijos, politikos ir kitas sritis. Estetinis patyrimas yra savitas, bet tai nereiškia, kad jis yra atskirtas nuo viso asmens gyvenimo“ [14: 284]. Stiprėja nuomonė, kad „... objektas neturi savitos estetiškos vertybės pats savaime, o įgyja ją tik santykyje su tam tikra tradicija, ugdymu, kultūra, požiūrių sistema ir t. t.“ [16: 98]. Apibrėžiant estetinį patyrimą turi būti kreipiamas dėmesys „... į politinius, socialinius ir ekonominius veiksnius, kurie formuoja pačią tam tikro laikotarpio estetiškos kultūros sampratą“ [18: 63]. Žodžiu, įsitvirtina nuostata, kad negalima besąlygiškai remtis požiūriu, jog „... estetiškumas yra atsietas nuo kitų sričių ir jų nesaistomas“ [31: 6].

Atsižvelgdami į šiuos tolydžio gausėjančius ir tvirčiau reiškiamus argumentus, kai kurie autoriai pabrėžia, jog artėjant prie XXI a. šie argumentai „... padarė įtakos netgi patiems konservatyviausiems tokių disciplinų kaip filosofinė estetika, meno kritika ir meno istorija atstovams, linkusiems ginti meno bei estetiškos praktikos išskirtinumą, skatindami tolydžio stiprėjančią istorinį jų požiūrį į savo tyrimų sritis ir metodus“ [15: 174]. Šiuo atžvilgiu neretai išvelgiama „... gili takoskyra tarp Anglijos bei Amerikos ir Europos kontinentinės filosofijos, nes iki pastarojo meto istorinis požiūris susilaukdavo tik labai menko susidomėjimo ir bemaž jokio palaikymo anglų bei amerikiečių filosofinėje tradicijoje“ [24: 403]. Neabejojama, kad tvirčiausiai istoriniam požiūriui ir jo saistomiems tyrimų metodologiniams principams atstovauja hermeneutika, iškelianti istorinį, kultūrinį bei prasminį mąstymo, žmogaus tikrovės reiškinių, tarp jų ir meno kūrinų, suvokimo sąlygotumą. Tokia mąstymo kryptis, pasak kai kurių tyrinėtojų, „... padeda estetinį suvokimą išstumti iš meno filosofijos centro ir įkurdinti jame domėjimąsi socialiniais ir istoriniais veiksniais, saistančiais asmens subjektyvumą bei pažiūras“ [19: 454].

Apmąstant šią vis plačiau besiskleidžiančią metodologinę perspektyvą ir jos reikšmę estetikos problemų, ypač estetiškumo esmės, aiškinimui, kartais atkreipiamas dėmesys į tai, jog, itin stipriai pabrėžiant „subjektyvią, individualią, istoriškai ir kultūriškai kintančią, kontekstiškai apibrėžtą meno kūrinų išgyvenimo ir poveikio prigimtį“ [32: 431], pati estetiškumo (estetinio patyrimo, estetiškos vertybės ir t. t.) samprata netenka savitumo, išskysta daugelyje sociokultūrinių veiksnių, tampa pliuralistinė. Atsiranda autorių, laikančių tokią padėtį neišvengiama ir teigiančių, jog estetika turi iširpti hermeneutikoje [36: 266]. Peršasi logiška išvada, kad aptariamoji metodologinė nuostata veda prie estetikos reiškinių, meno, estetikos apskritai deestetizacijos, nes „... estetiškas patyrimas dabar yra „hermeneutizuotas“ [29: 38].

Ši aplinkybė kelia estetikai pavojų prarasti specifinį tyrimų objektą. Tokia galimybė daugumos estetikų, suprantama, nežavi, todėl nestokojama deklaracijų, jog ir toliau bus dedamos teorinės pastangos atskleisti estetiškumo prigimtį, nepaisant visų patiriamų nesėkmių. Galų gale dera suprasti, jog skeptiškas požiūris į galimybę apibrėžti estetinį patyrimą verčia abejoti, kad iš viso egzistuoja atskira estetiškos praktikos ir vertybių sritis, o tokia „... nuomonė apskritai iki šiol nebuvo rimtai kritikuojama estetikos istorijoje“ [15: 174].

Estetiškumo prigimties problema – vienas sudėtingiausių klausimų, kurių aiškinant estetikos moksle, ypač tyrinėjimuose, besiremiančiuose analitinės filosofijos metodologiniu bagažu, neretai pristingama teorinės kompetencijos. Nelengva šią problemą spręsti dėl įvairių priežasčių: 1) autonomistinio bei jam priešingo utilitariškai pragmatinio požiūrių į meną įtakos; 2) teoriškai sunkiai paaiškinamo dialektinio ryšio ir sąveikos tarp meno kūrinio interpretacijos metu suvokiamų ir išgyvenamų sociokultūrinių vertybių (prasmių) bei estetinio kūrinų suvokimo matmens; 3) polinkio absoliutinti pažintinę kūrinio interpretacijos plotmę, nustumiant į dėmesio akiračio pakraštį ar išvis ignoruojant vertybinę interpretacijos ir jos rezultatų dėmenį; 4) tebesireiškiančio polinkio psichologizuoti bei reliatyvizuoti meno kūrinio interpretacijos procesą deramai neatsižvelgiant į interpretuojančio asmens kultūrinį ir ypač į istorinį, sąlygotumą bei jo lemiamus objektyvumo momentus interpretacijoje, ir kt.

Meno samprata. Susipažinus su „Enciklopedijos“ straipsniais, tiesiogiai ar netiesiogiai nagrinėjančiais meno esmės klausimą, matyti, kad jo sprendimui didelę įtaką daro analitinės filosofijos bendrosios nuostatos ir ypač jos antiesencialistinė, antiuniversalistinė orientacija. M. Kelly tvirtina, jog daugelis tiek analitinės (anglų, amerikiečių), tiek kontinentinės estetikos atstovų „... sutiks, kad nėra universalių meno savybių ir kad menas gali būti apibrėžiamas, jei-

gu apskritai tai įmanoma, tik pasitelkus istorines (kurias vargu bau būtų galima dar laikyti filosofinėmis) kategorijas. Iš tikrųjų per pastaruosius penkiasdešimt metų ir analitinėje, ir kontinentinėje estetikoje vyravo antiesencializmas, t. y. požiūris, kad menas neturi esmės arba kad neįmanoma nustatyti, kas yra jo esmė“ [17: XI]. Nevengiama pabrėžti, kad esmės paieškos apskritai laikytinos „esencialistine klaida“, kad esmės sąvoka priskirtina metafizinių idėjų sričiai ir kad „... šiuolaikinė estetika buvo priešiška jai, ypač Anglijos bei Amerikos estetika, kurios nu-siteikimas buvo, šiaip ar taip, iki pastarojo meto ryžtingai antiesencialistinis“ [10: 122; 23]. G. Dickie pastebi, jog „... antiesencialistai buvo tokie įtaigūs, kad filosofai beveik penkiolika metų nesidomėjo galimybėmis apibrėžti meną“ [8: 41].

Retrospektyviu žvilgsniu aprėpiant įvairias „Enciklopedijoje“ aptariamam meno sampratam, ryškėja jų metodologinių pagrindų skirtumai, teikiantys dingsčių skirtingiems meno teorijų klasifikavimo būdams atsirasti [1]. Kai kurie autoriai teigia, kad iki XX a. septintojo dešimtmečio vidurio beveik visos meno teorijos buvo *funkcinės* [9: 17], t. y. pabrėžiančios savitą meno funkciją kaip pagrindinį kriterijų atskirti meną nuo to, kas nėra menas. Funkcinėmis laikomos visos tradicinės meno teorijos: imitacinė, ekspresinė bei formalistinė. Vėliau, septintojo dešimtmečio viduryje, analitinėje estetikoje iškilo institucinė meno teorija (G. Dickie, A. Danto), kurią linkstama apibūdinti kaip *procedūrinę* ar *istorinę* [6; 9; 21]. G. Dickie, vienas iš institucinės meno teorijos autorių, mano ją esant *kultūrinio pobūdžio* teorija, kurią būtų galima prasmingai priešpriešinti, pavyzdžiui, ekspresinei meno teorijai, laikytinai, G. Dickie įsitikinimu, *gamtinio pobūdžio* teorija [9: 27]. Žvelgiant į meno teorijas kitu kampu, ryškėja nevienodai suvokiamas meno kūrinių ryšys su jų kūrybos ir suvokimo kontekstu. Šiuo požiūriu kartais skiriamas *autonomizmas* ir *kontekstualizmas* [8: 380] kaip dvi metodologinės pozicijos, lemiančios skirtingą – arba autonomistinę, arba kontekstinę – meno teorijų orientaciją.

Nesileidžiant į tolesnę „Enciklopedijoje“ apžvelgiamų meno sampratų tipologinių savybių analizę, teorinių privalumų ir trūkumų gvildenimą, vis dėlto vertėtų pažymėti gana skeptišką daugelio autorių pažiūrą į estetikos mokslo pastangas apibrėžti meno esmę, pateikti pagrįstą šios kultūros srities definiciją. Kelia abejonių pati nuostata, kad sunkumai, su kuriais susiduriama ieškant meno esmės mokslinio aiškinimo, gali būti laikomi argumentu, suteikiančiu pagrindą neigti principinę tokio aiškinimo galimybę. Minėtus sunkumus lemia, matyt, keletas aplinkybių: 1) objektyvistinė, atsieta nuo istoriškai sąlygoto pažinimo konteksto tiriamų reiškinių esmės samprata, neretai tampanti dingstimi išvis atmesti esmės kate-

goriją; 2) neįveiktas iki galo polinkis žvelgti į meno kūrinių daugiau kaip į daiktą, o ne į kaip prasminį darinį, kurio kūrimas ir interpretacija glaudžiai siejami su istoriniu, sociokultūriniu kontekstu; 3) dėl abiejų aukščiau nurodytų priežasčių labai susikomplicavęs meno estetiškos funkcijos aiškinimas.

Meno kūrinių interpretacija. Daugiausia dėmesio „Enciklopedijos“ autoriai skiria keletui šios temos aspektų: interpretacijos proceso prigimčiai, jo skirtumams, palyginti su kūrinių estetiniu suvokimu bei supratimu, atskleisti [26]; kūrybiniam interpretacijos pobūdžiui ir jos ryšiui su ontologinėmis kūrinių problemomis aiškinti [36]; istoriniams bei socialiniams kūrinių interpretacijos aspektams [25]; interpretacijos rezultatų santykiui su meno kūrinių autoriaus intencijomis [20] ir ypač kūrinių interpretacijų gausos bei jų pagrįstumo, teisingumo, objektyvumo klausimams. Tyrinėtojai pabrėžia, kad į meno kūrinių reikia žvelgti kaip į objektą, kuris turi būti interpretuojamas. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad pastaraisiais dešimtmečiais kūrinių, siejamo su interpretacija, sampratoje ryškėja dvi skirtingos tendencijos. Vienos jų – vyraujančios, daugiausia anglų bei amerikiečių estetikos darbuose, šalininkai į meno kūrinių žvelgia kaip į stabilią struktūrą, susidedančią iš apibrėžtos prasmės klodo, kuris yra iš esmės uždaras naujoms interpretacijoms, ir tą prasmę „įkūnijančios“ materialios laikmenos. Kitos tendencijos, labiausiai pasireiškiančios Europos kontinentinėje estetikoje, atstovai yra linkę kūrinių laikyti prasminiu dariniu, tekstu, kurio interpretacijų ir prasmių gausa yra veiksnys, saistantis pačios meno kūrinių būties sampratą [11: 373].

„Enciklopedijoje“ pagrįstai pažymima, kad XX a. antrosios pusės kritikos teorijoje pastebimas siekis „... išsilaisvinti iš varžančios menininko įtakos ir suteikti kritikui tolydžio stiprėjantį aktyvų, kūrybinį vaidmenį interpretuojant meno prasmę. Romantizmo idėjų įtakoje tikėta, kad kūrinys turi vienintelę prasmę ir kad visos pagrįstos interpretacijos bus tarpusavyje derančios ir susiliejančios; vėlesnė teorija ėmė remtis idėja, jog meno kūriniai gali turėti daugiau kaip vieną prasmę ir kad kelios tarpusavyje nederančios prasmės gali būti teisingos kūrinių atžvilgiu“ [35: 513].

Vis plačiau įsigalint nuomonei, kad meno kūrinių interpretuojančio individo asmenybė bei interpretacijos rezultatai priklauso nuo istorinio patyrimo, interpretuotojo bendruomenėje vyraujančių nuostatų, skirtingų interpretacijos tikslų, sociokultūrinio konteksto ypatybių, estetikoje įsitvirtina principinė nuostata, teigianti interpretacijų įvairovę bei įvairiapusių jų sąlygotumą arba reliatyvumą [34]. Priėmus tokią nuostatą kyla natūralus klausimas, ar visos reliatyvios meno kūrinių interpretacijos laikytinos vienodai priimtiniomis, pagrįstomis, tikėtinomis, „teisingomis“,

„objektyviomis“. Ir apskritai, kaip derėtų suprasti interpretacijų teisingumą ar objektyvumą? Kas jį lemia?

Vengiant nuslysti į visišką reliatyvizmą, šiuolaikinėje estetikoje, atrodo, linkstama saistyti kūrinio interpretacijų reliatyvumo postulata didesnėmis ar mažesnėmis išlygomis. Pasak J. Stambough, „postuluoju koki nors ribojantį principą (pvz., tradiciją), išvengiama problemos, susijusios su būtinybe pripažinti tiek interpretacijų, kiek yra kritikų, kultūrų ar istorinių laikotarpių“ [33: 43]. F. Dosse mano, kad interpretacijų aibėje galima rasti tam tikrą objektyvumo pamatą, kuris sietinas visų pirma su prasmės intersubjektyvumu. F. Dosse teigimu, „šio (XX a. – Ž. J.) šimtmečio pradžioje kritinė vokiečių istorijos filosofija ir vėliau fenomenologijos srovės, į filosofijos tyrimų centrą statydamos supratimą ir prasmės klausimą, padėjo naujai apibrėžti objektyvumą, kaip neatsiejamą nuo intencijų ir intersubjektyvumo“ [12: XVIII]. S. Davies pažymi, kad šiuolaikiniuose anglų bei amerikiečių estetikos darbuose neretai reiškiamą nuomonę, jog „... socializuotas kontekstiškumas yra suderinamas su objektyviu praecities ir dabarties meno kūrinii aprašymu, interpretacija ir vertinimu...“, jog „... pagrįsta reliatyvizacija nėra nesuderinama su plačiai taikomais prasmės, priimtumo, vertės ar tiesos standartais“ [7: 385]. Reiškiamas įsitikinimas, kad tai, jog meno kūrinys yra atviras interpretacijų įvairovei, anaipol neduoda pagrindo teigti, kad visas tam tikro kūrinio interpretacijas privalu įteisinti kaip vienodai priimtinas.

Amerikiečių estetikas J. Margolis, nagrinėdamas kūrinio interpretacijų objektyvumo, teisingumo klausimą, prieina prie išvados, kad objektyvumas galėtų būti apibrėžiamas remiantis tam tikru visuomeniniu sutarimu, konsensusu. Pasak jo, tai, kas kultūros pasaulyje šia, konsensuso, prasme laikoma objektyviu dalyku, nebūtinai turi užkirsti kelią skirtingoms ar nesuderinamoms interpretacijoms. J. Margolis tvirtina, kad, sprendžiant meno kūrinio interpretacijų teisingumo problemą, negalima išsiversti vien su dvi-reikšme teisingumo logika („teisinga“, „klaidinga“), bet būtina pasitelkti ir tokias daugiareikšmės teisingumo logikos reikšmes kaip „tikėtina“, „priimtina“, „pagrįsta“ [24: 393].

Baigiant „Enciklopedijoje“ sutinkamų meno kūrinio interpretacijos aiškinimų nagrinėjimą, norėtusi atkreipti dėmesį į keletą momentų, atspindinčių bendrą šios temos teorinio sprendimo būklę. Galima teigti, kad: 1) aptariamame leidinyje jaučiama stiprėjanti Europos kontinentinės estetikos, pabrėžiančios istorinį, sociokultūrinį bei kontekstinį interpretacijos matmenį, įtaka analitinėje anglų bei amerikiečių estetikoje besiklostančioms šios temos aiškinimo linkmėms; 2) kai kurie aptiriamos temos aspektai, pavyzdžiui, interpretacijų „teisingumo“ klausimas ar tolydžio tvyranti reliatyvizmo grėsmė, nėra susi-

laukė įtikinamo mokslinio aiškinimo ir reikalauja tolesnių tyrimų; 3) esama temos aspektų (pavyzdžiui, vertybinis meno kūrinii interpretacijos matmuo), kurie „Enciklopedijoje“ nušviesti nepakankamai.

Ekstraestetinė meno vertė. Svarstant klausimą, ar menas geba atlikti pažintinę, ideologinę, auklėjamąją ar dorovinę funkcijas, kurias apibendrintai galima būtų įvardyti kaip *ekstraestetines*, tyrinėtojų nuomonės paprastai išsiskiria. Dažnai nesutariama ir dėl ekstraestetinės – utilitarinės ar instrumentinės – meno kūrinii vertės santykio su jų estetinė verte. Pasižvalę po „Enciklopedijos“ puslapius, taip pat pastebėsime nuomonių skirtumų šiais klausimais.

Ne paslaptis, kad nuo XVIII a. Vakarų estetinėje mintyje gyvuojanti meno autonomijos idėja padarė gilų, ligi šiol tebejaučiamą poveikį estetikos tyrimams. Nemaža XX a. estetikos srovių, pavyzdžiui, formalistinė estetika, teorija „menas menui“, Naujoji kritika, anglų bei amerikiečių dekonstrukcionizmas, laikėsi nuomonės, kad meninės kūrybos nesaisto doroviniai bei didaktiniai siekiai [13: 32]. Nestokojama žymių šio amžiaus filosofų, tarp kurių, pavyzdžiui, nurodomi M. Heideggeris, H. G. Gadameris, Th. Adorno, neįžvelgiančių esminio ryšio tarp meno ir pažinimo, meno ir tiesos [3: 52]. Daug kam atrodo visiškai priimtina mintis, kad estetinis patyrimas yra savitas ir neredukuojamas į kitus vertės šaltinius [15: 170]. Nevengiama tvirtinti, jog „moralinis kūrinii vertinimas neturi ryšio su jų estetiniu vertinimu“ [4: 281].

Kita vertus, autonomistinių įsitikinimų lemiamas skeptiškas ar net neigiamas požiūris į ekstraestetinę meno reikšmę, jo dorovinį, auklėjamąjį ar pažintinį vaidmenį toli gražu nėra nei vienintelis, nei vyraujantis. Jis varžosi su priešinga, dar su Aristotelio vardu siejama nuostata, jog menas ir dorovė, menas ir pažinimas, estetinė meno kūrinii vertė ir dorovinė vertė yra tarpusavyje susiję dalykai. Amerikiečių estetikė M. Eaton yra įsitikinusi, kad E. Kanto įvykdytas griežtas estetikos reiškinii srities atskyrimas nuo dorovės šiandien nebegali būti teoriškai pateisinamas ir kad skaičius estetikų, kurie nebelinkę estetikos reiškinii taip griežtai priešpriešinti etiniams, nuolatos didėja [14: 283]. Jos nuomone, išskirtinis dėmesys vien estetinėms kūrinii savybėms pernelyg supaprastina problemą, nes estetinis patyrimas yra neatsiejamas nuo kitų žmogaus patyrimo integralių dalių – dorovinio, politinio, religinio ir t. t. [14: 284].

Panašią nuostatą galima įžvelgti ir estetikų pastangose spręsti meno ir pažinimo, meno ir tiesos sąsajų klausimą. Analitinėje estetikoje nagrinėjant tiesos mene problemą, daugiausia dėmesio skiriama meno kūrinii, kuris suvokiamas kaip komunikaciniame kontekste funkcionuojanti savita semiotinė struktūra, ryšiui su loginiais teiginiais ir tiesa nustatyti. Nemaža tyrinėtojų (pavyzdžiui, G. Frege, M. Weitz ir

kt.) yra įsitikinę, kad meno ir literatūros kūriniai nefunkcionuoja kaip loginiai teiginiai ir todėl jie apskritai negali būti vertinami teisingumo ar klaidingumo požiūriu. B. Russellas ir kai kurie kiti tyrinėtojai mano, kad sakiniai, kuriuos pasitelkęs literatūros kūrinio autorius kuria meninės išmonės pasaulį, yra paprasčiausiai klaidingi. Tačiau vyraujanti šiuolaikinėje anglų bei amerikiečių estetikoje nuostata atspindi kompromisinį požiūrį. Daug kas mano, jog meno kūriniai tiesą išreiškia arba tiesiogiai – per kūrinį atvirai išsakomus loginius teiginius, daugiausia vadinamąsias „empirines generalizacijas“, arba netiesiogiai – per meninės išmonės pasaulio sugestijuojamus teiginius [22: 414].

Vertinant „Enciklopedijoje“ atspindėtas meno ir tiesos ar pažinimo apskritai santykio aiškinimo kryptis, dera pažymėti tam tikrą tų aiškinimų vienpusiškumą, kurį, beje, pastebi ir kai kurie „Enciklopedijos“ straipsnių autoriai. Pavyzdžiui, pabrėžiama, kad tiesos mene problemos sprendimui nepakanka vien loginės sakinių analizės. Meno epistemologinių problemų aiškinime jaučiama anksčiau apžvelgtų metodologinio redukcionizmo apraiškų įtaka – ypač polinkis žvelgti į pažinimą mene kaip į savotišką mokslinio pažinimo analogą. Metodologijos spragos sunkina tyrinėtojų kelią į mokslinį tiesos mene problemos sprendimą, todėl, matyt, negalima nesutikti su tais, kurie abejoja, ar diskusijos šiuo klausimu kada nors liausis „radus apibrėžtą ir neginčijamą sprendimą“ [22: 414].

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Didelė „Estetikos enciklopedijos“ apimtis (per 2000 puslapių), straipsnių gausa ir įvairovė pastatytų į keblią padėtį, matyt, kiekvieną pasišovusį išsakyti subendravardiklintą leidinio vertinimą ar išreikšti jo sukeliamą įspūdį. Juk „Enciklopedija“ ne tik atveria plačią šiuolaikinio estetikos mokslo problemų panoramą, bet ir pateikia moderniojo meno bei ankstesnių meno srovių teorinį paveikslą. Joje atsispindi ne tik Europos, bet ir kitų istorinių civilizacijos centrų – Indijos, Kinijos, Japonijos ir t. t. – estetinė mintis. Leidinyje nušviečiamos įvairios estetikos mokslo kryptys, atskleidžiami į skirtingus filosofinius principus atsiremiantys estetikos problemų aiškinimai, iškeliami jų privalumai ir trūkumai. „Enciklopedija“ liudija estetinės minties arenoje tebetvyrančią įtampą, kurią palaiko ligi šiol neatlėgusi estetizmo ir utilitarizmo, autonomizmo ir kontekstualizmo priešprieša, galutinai neįveiktos metodologinio redukcionizmo apraiškos. Savitus teorijos poslinkius skatina pastaraisiais dešimtmečiais labai sustiprėjęs analitinės anglų-amerikiečių estetikos idėjų sąlytis su Europos kontinentinės estetikos teorinėmis tradicijomis. Tolesnė estetikos pažanga sietina su itin kruopščia nūdienių jos filosofinių bei metodologinių

pagrindų analize, nusiteikimu bei gebėjimu tvirtai atsiremti į šiuolaikinius mokslo filosofijos, komunikacijos teorijos, semiotikos, kalbos filosofijos pasiekimus.

Gauta
2001 01 24

Literatūra

1. Barnes A. Definition of Art. *EA*. Vol. 1. P. 510–513.
2. Bentkoe R. Paul Ricouer. *EA*. Vol. 4. P. 162–166.
3. Berstein J. M. Aesthetic Alienation. *EA*. Vol. 1. P. 52–56.
4. Carroll N. Morality and Aesthetics: Historical and Conceptual Overview. *EA*. Vol. 3. P. 278–282.
5. Currie G. Ontology of Art: Analytic Ontology. *EA*. Vol. 3. P. 394–396.
6. Davies S. *Definitions of Art*. Cornell U-ty Press, 1991.
7. Davies S. Theories of Art. *EA*. Vol. 4. P. 380–387.
8. Dickie G. Definition of Art. *The Encyclopedia of Philosophy*: Supplement Ed. by D. M. Borchert. London and oth.: Simon and Schuster and Prentice Hall International, 1996. P. 40–42.
9. Dickie G. Art: Function or Procedure – Nature or Culture? *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 1997. Vol. 55. No. 1. P. 17–28.
10. Diffey T. J. Essentialism: Conceptual Overview. *EA*. Vol. 2. P. 122–125.
11. Di Leo J. R. Text. *EA*. Vol. 4. P. 370–375.
12. Dosse F. *Empire of Meaning: The Humanization of the Social Sciences*. Minneapolis, London: U-ty of Minnesota Press, 1999.
13. Dowling L. Aestheticism. *EA*. Vol. 1. P. 32–37.
14. Eaton M. M. Contemporary Aesthetics and Ethics. *EA*. Vol. 3. P. 282–285.
15. Haskins C. Autonomy: Historical Overview. *EA*. Vol. 1. P. 170–175.
16. Hermerén G. Aesthetic Qualities. *EA*. Vol. 4. P. 97–99.
17. Kelly M. Preface. *EA*. Vol. 1. P. IX–XVII.
18. Kneller J. Desinterestedness. *EA*. Vol. 2. P. 59–64.
19. Korsmeyer C. Perception: Aesthetics of Perception. *EA*. Vol. 3. P. 451–454.
20. Krausz M. Interpretation of Art. *EA*. Vol. 2. P. 520–523.
21. Lamarque P. The British Journal of Aesthetics: Forty Years on. *British Journal of Aesthetics*. Special Issue 1960–2000: Aesthetics in Britain. 2000. Vol. 40. No. 1. P. 1–20.
22. Lamarque P., Olsen S. H. Truth. *EA*. Vol. 4. P. 406–415.
23. Leddy Th. Anti-essentialism. *EA*. Vol. 2. P. 125–128.
24. Margolis J. Historicism and Philosophy. *EA*. Vol. 2. P. 401–404.
25. Margolis J. Ontology of Art: Historical Ontology. *EA*. Vol. 3. P. 389–394.
26. Olsen S. H. Appreciation. *EA*. Vol. 1. P. 66–68.
27. Rowe M. W. How do Criticism and Aesthetic Theory Fit Together? *The British Journal of Aesthetics*. 2000. Vol. 40. No. 1. P. 115–132.
28. Sartwell C. Art for Art's Sake. *EA*. Vol. 1. P. 118–121.
29. Shusterman R. The End of Aesthetic Experience. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 1997. Vol. 55. No. 1. P. 29–41.

30. Shusterman R. History of Aesthetics. *The Encyclopedia of Philosophy: Supplement*. Ed. by D. M. Borchert. London and oth.: Simon and Schuster and Prentice Hall International, 1996. P. 10–13.
31. Silvers A. Aesthetic Autonomy. *The Encyclopedia of Philosophy: Supplement*. Ed. by D. M. Borchert. London and oth.: Simon and Schuster and Prentice Hall International, 1996. P. 4–5.
32. Smith B. H. Value. *EA*. Vol. 4. P. 429–431.
33. Stambough J. Interpretation of Art. *The Encyclopedia of Philosophy: Supplement*. Ed. by D. M. Borchert. London and oth.: Simon and Schuster and Prentice Hall International, 1996. P. 43–44.
34. Stecker R. Relativism. *EA*. Vol. 4. P. 120–124.
35. Taylor P. Intention: An Overview. *EA*. Vol. 2. P. 512–515.
36. Weinsheimer J. Gadamer and Aesthetics. *EA*. Vol. 2. P. 264–267.
37. Каган М. С. *Философия культуры*. Санкт-Петербург: Петрополис, 1996.
38. Каган М. С. *Человеческая деятельность: (Опыт системного анализа)*. Москва: Изд-во полит. лит-ры, 1974.

Žibartas Jackūnas

THEORETICAL DEVELOPMENT OF AESTHETICS IN THE CONTEXT OF INTERACTIVE RELATIONSHIPS OF ANALYTIC AND CONTINENTAL AESTHETICS

S u m m a r y

A critical overview of “Encyclopedia of Aesthetics” (*Ed. M. Kelly. – New York: Oxford U-ty Press, 1998. – 2048 p.*) is presented in the article. Some reductive tendencies peculiar to the philosophical foundations of analytic aesthetics are indicated in it. A range of basic problems discussed in the “Encyclopedia” are subjected to critical examination. Questions related to the scientific status of aesthetics, definition of art, essence of aesthetic experience, interpretation of the artworks, extra-aesthetic meaning and value of art are considered in more detail. The article ends with the idea that the further development of modern aesthetics presupposes an attentive critical investigation of its philosophical foundations and the successful use of the achievements accumulated in the contemporary philosophy of science, communication sciences, semiotics and philosophy of language.